

การบังคับใช้กฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ ความหลากหลายทางชีวภาพ ของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

Law Enforcement for the Conservation of
Biodiversity of the Songkhla Lake Basin.

กรรณภัทร ชิตวงศ์^{1*} ศาสตรา แก้วแพ่ง¹

และจิรนนท์ เศษสวารีย์²

Kannaphat Chittawong^{1*}, Sattru Keawphang¹

and Jiranan Satsavaree²

¹ ผศ., คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000

² อ., คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ สงขลา 90000

* Corresponding author: e-mail: kannaphat.tsu@hotmail.com Tel. 086-4982910

บทคัดย่อ

สภาพแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเสื่อมสภาพลง มีสาเหตุจากการปล่อยน้ำเสียและสารเคมี การใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมาย การทำลายป่าชายเลน และการรุกรานทะเลสาบ การบังคับใช้กฎหมายเป็นกลไกหนึ่งในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพยังไม่เป็นเอกภาพ เนื่องจากมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ องค์กรบังคับใช้กฎหมายไม่มีการประสานงานหรือบูรณาการในการป้องกัน แก้ไขและฟื้นฟูร่วมกัน ขาดกำลังของเจ้าหน้าที่ที่เพียงพอ กฎหมายบางฉบับล้าสมัยไม่ทันต่อสภาพการณ์แห่งปัญหาที่เปลี่ยนแปลงไป การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์มีเพียงบางท้องถิ่น ปัญหาเหล่านี้แก้ไขได้ด้วยการบังคับใช้กฎหมายในการควบคุมการปล่อยน้ำเสียหรือสารเคมี การใช้เครื่องมือประมง และการควบคุมสิ่งปลูกสร้างรุกรานทะเลสาบให้เข้มงวด ภาครัฐต้องสนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมและกำหนดเขตอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลหรือฟาร์มทะเลทุกท้องถิ่น

คำสำคัญ : ความหลากหลายทางชีวภาพ กฎหมาย การมีส่วนร่วมของชุมชน
กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา

Abstract

The environment and biodiversity around Songkhla's lake basin has obviously deteriorate due to many reasons, such as wastewater and chemicals discharge, a use of illegal fishing gears, damage to mangrove forest and trespass to the lake. The law enforcement, a mechanism of biodiversity conservation, is not unified as there are many related laws of which some are outdated and inadequate number of legal officers, and also the legal officers do not coordinate or integrate among sectors. People in merely some district participate in the conservation of biodiversity so it is necessary to utilize strict law enforcement concerning a release of wastewater or chemicals, fishing gears, constructions intruding on the lake basin. The government needs to stimulate the society to participate in conservation of marine resources and marine farm in every district.

Keywords : Biodiversity, Law, Participations, Songkhla's Lake Basin

บทนำ

ที่ผ่านมามีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาที่เกินศักยภาพ จนขาดความสมดุล [1] ก่อให้เกิดปัญหาความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศมลภาวะทางน้ำ ทรัพยากรทางทะเลและความหลากหลายทางชีวภาพลดลง จากปัญหาดังกล่าว จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ ความหลากหลาย ทางชีวภาพ ตลอดจนการควบคุมและป้องกันเพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในลุ่มน้ำอย่างยั่งยืน [2-3] กลไกสำคัญ ประการหนึ่งที่จะทำให้การอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติการควบคุมดูแลความหลากหลายทางชีวภาพบรรลุวัตถุประสงค์ คือ มาตรการทางกฎหมายในทางระหว่างประเทศ มีอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วนกฎหมายภายในประเทศนั้น มีพระราชบัญญัติและกฎต่าง ๆ หลายฉบับ [4] ภายใต้การบังคับใช้กฎหมายของหลายกระทรวง จึงเป็นปัญหาและข้อจำกัดในการบังคับใช้กฎหมายหลายประการ อาทิ การขาดความเป็นเอกภาพ ส่งผลต่อประสิทธิภาพและความเข้มงวดในการบังคับใช้ กฎหมายบางฉบับที่ไม่สอดคล้องกับสภาพของปัญหา [5]

ด้วยเหตุผลดังกล่าว การวิจัยจึงศึกษา 1) ปัญหาและผลกระทบจากการบังคับใช้กฎหมายเพื่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ 2) การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ 3) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมของลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา และความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนพัฒนามาตรการและกลไกการบังคับใช้กฎหมาย อันจะนำไปสู่การป้องกันและแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุผลสำเร็จ ตลอดจนช่วยให้ชุมชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติสุขต่อไป

วิธีการวิจัย

งานวิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร การระดมความคิดเห็นด้วยการสนทนากลุ่ม (Focus Group) ของชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก (In - depth interview) เจ้าหน้าที่ภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและการวิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถามจากประชาชนผู้มีส่วนได้เสียจากการบังคับใช้กฎหมายในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพที่อยู่ในเขตพื้นที่รอบลุ่มน้ำทะเลสาบจังหวัดสงขลาและจังหวัดพัทลุง 11 อำเภอจำนวน 220 คน จากกลุ่มตัวอย่างอำเภอละ 20 คนที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา วิเคราะห์ข้อมูลโดยโปรแกรม SPSS version 18 และสถิติร้อยละ และนำตัวเลขที่ได้คำนวณอัตราส่วนร้อยละของแต่ละคำตอบมาตีความ อธิบายและวิเคราะห์ ร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา (Descriptive)

ผลการวิจัยและอภิปรายผล

ความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) หมายถึง การมีชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิดมาอยู่ร่วมกัน ณ สถานที่หนึ่งหรือระบบนิเวศใดระบบนิเวศหนึ่ง ประกอบด้วย ความหลากหลายใน 3 ระดับด้วยกัน ได้แก่ ความหลากหลายทางพันธุกรรม ความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ และความหลากหลายทางนิเวศวิทยา [3]

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด ได้แก่ สงขลา พัทลุง และ นครศรีธรรมราช มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 8,729 ตารางกิโลเมตร มีลักษณะ 3 น้ำ คือ น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำ ด้วยระบบนิเวศดังกล่าว ทำให้ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีความหลากหลายทางชีวภาพและมีความอุดมสมบูรณ์สูง เป็นที่อยู่อาศัยของสิ่งที่มีชีวิตมากมายทั้งสัตว์น้ำและพืชพรรณธรรมชาติ เป็นแหล่งประกอบอาชีพของประชาชนมากกว่า 1.5 ล้านคน รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำจืดเพื่อการชลประทาน แหล่งกักเก็บและระบายน้ำตามธรรมชาติ [1] แต่ที่ผ่านการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาเป็นการใช้ประโยชน์ที่เกินศักยภาพ ส่งผลให้ทะเลสาบเสื่อมโทรม ขาดความสมดุล ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพของประชาชนรอบลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาได้เปลี่ยนแปลงไป [2]

จากความเสื่อมโทรมของทะเลสาบสงขลาดังกล่าว พบว่าเกิดจากสาเหตุหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการทิ้งขยะการปล่อยน้ำเสีย สารเคมีจากการเกษตร เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่รอบทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย และมีโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่ง จึงทำให้ทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งรองรับขยะและน้ำเสีย ส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำระบบนิเวศเสื่อมโทรม ปริมาณสัตว์น้ำลดลง และยังส่งผลต่อเนื่องทำให้เกิดปัญหาการตื้นเขินของทะเลสาบและคูคลอง

จากการศึกษา พบว่า สาเหตุหนึ่งที่สำคัญซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายต่อความหลากหลายทางชีวภาพ คือ การทำประมงด้วยเครื่องมือหรือวิธีการที่ผิดกฎหมาย เช่น อวนรุน ไซนัง การใช้สารเบื่อปลา การใช้เครื่องมือและวิธีการเหล่านั้นเป็นวิธีที่ง่ายและทำให้ได้สัตว์น้ำในปริมาณมาก ซึ่งเป็นการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนโดยไม่คำนึงว่าการกระทำเหล่านั้นเป็นทำลายทรัพยากรทางทะเลทำให้เกิดการร่อยหรอและลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ [2]

นอกจากนี้ยังพบว่าทะเลสาบสงขลาตอนล่างมีคุณภาพน้ำอยู่ในเกณฑ์ที่ค่อนข้างเสื่อมโทรม ทั้งนี้ เนื่องจากทะเลสาบสงขลาตอนล่างเชื่อมต่อกับปากแม่น้ำที่มีความเสื่อมโทรมหลายสาย ได้แก่ คลองสำโรง คลองขวาง คลองพะวง และคลองอู่ตะเภา ซึ่งคลองสาขาเหล่านี้ได้รองรับน้ำทิ้งจากชุมชนที่สำคัญ เช่น เทศบาลนครสงขลา เทศบาลนครหาดใหญ่ และโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก ซึ่งนอกจากน้ำเสียจากชุมชนและโรงงานอุตสาหกรรมแล้ว

ฟาร์มสุกรและนาุ้ง ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาคุณภาพน้ำ ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อที่สำคัญในด้านการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเช่นกัน

จากสภาพดังกล่าว ได้มีการพยายามอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาด้วยมาตรการหลายด้านและหลายภาคส่วน กลไกสำคัญประการหนึ่งที่จะทำให้การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และการควบคุมดูแลความหลากหลายทางชีวภาพบรรลุวัตถุประสงค์ คือการใช้มาตรการทางกฎหมาย จากการศึกษาพบว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายทางชีวภาพมีหลายฉบับและมีหลายหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการบังคับใช้ดังนี้

กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายในการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพโดยตรง อย่างไรก็ตาม มีกฎหมายที่เกี่ยวข้องและได้นำมาใช้มีดังนี้

(1) **อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ค.ศ. 1992** เป็นอนุสัญญาระหว่างประเทศฉบับแรกที่ครอบคลุมการอนุรักษ์ทั้งพันธุ์กรรม ชนิดพันธุ์ และระบบนิเวศ เพื่ออนุรักษ์ให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ของอนุสัญญาฯ ประเทศภาคีจะต้องร่างหรือปรับปรุงกฎหมายภายในมาบังคับใช้ ประเทศไทยได้ให้สัตยาบันต่ออนุสัญญาฯ เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม พ.ศ. 2546 และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2547 เป็นภาคีอนุสัญญาฯ ในลำดับที่ 188

(2) **รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550** มาตรา 66 ได้บัญญัติรับรองสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

(3) **พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535** มีบทบัญญัติโดยตรงที่รับรองสิทธิ หน้าที่และส่งเสริมประชาชน รวมถึงองค์กรเอกชนให้มีส่วนร่วมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และจัดระบบการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อม

(4) **พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535** ควบคุมดูแลการประกอบกิจการโรงงาน การปล่อยน้ำเสียจากโรงงาน ตลอดจนกำหนดมาตรฐานและวิธีการควบคุมการปล่อยของเสียมลพิษ หรือสิ่งใด ๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมซึ่ง เกิดขึ้นจากการประกอบกิจการโรงงาน

(4) **พระราชบัญญัติประมง พ.ศ. 2490** มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมการทำประมงในเขตน่านน้ำไทย ทั้งในแหล่งน้ำจืดและชายฝั่งทะเล โดยห้ามทำการประมงในลักษณะที่เป็นการทำลายสัตว์น้ำให้สูญพันธุ์ ตลอดจนให้ความคุ้มครองสัตว์น้ำหายากบางชนิดด้วยการห้ามทำการประมงในเขตรักษาพันธุ์สัตว์น้ำที่กำหนด

(5) **พระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พ.ศ. 2456** มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดความปลอดภัยในการเดินเรือ โดยห้ามมิให้ผู้ใดสร้างสิ่งปลูกสร้างบุกรุกแม่น้ำ ลำคลอง ทะเลสาบ อันเป็นเหตุให้เกิดอันตรายทางน้ำ หรือทำให้ทางน้ำได้รับความเสียหายจนไม่สามารถสัญจรไปมาได้ตามปกติ หรือเปลี่ยนแปลงไปจนส่งผลกระทบต่อการเดินเรือ หรืออาจเกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

จากการที่มีกฎหมายหลายฉบับและหลายหน่วยงานนำกฎหมายดังกล่าวมาบังคับใช้ ทำให้การบังคับใช้กฎหมายไม่เป็นเอกภาพ [7] เนื่องจากตัวบทกฎหมายที่ขัดแย้งกันในเชิงเนื้อหา เช่น พระราชบัญญัติประมง พ.ศ. 2490 ให้อำนาจแก่เจ้าหน้าที่อนุญาตให้ประชาชนสร้างเครื่องมือสำหรับการประมง ตามมาตรา 17 แต่ในขณะเดียวกัน การสร้างเครื่องมือสำหรับการประมงถือเป็นการสร้างสิ่งปลูกสร้างล่งลำทางน้ำและกีดขวางทางสัญจรทางเรือของประชาชน อันเป็นการฝ่าฝืนบทบัญญัติตามมาตรา 117 ของพระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พ.ศ. 2456 ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของทั้งสองหน่วยงานที่มีอำนาจในการสั่งการเกิดความสับสนในอำนาจของตนที่มีอยู่ ทำให้ไม่อาจบังคับใช้กฎหมายตามเจตนารมณ์ได้อย่างแท้จริง

ปัญหาบทบัญญัติกฎหมายที่ขัดแย้งกัน เช่น พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 กับพระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2535 ที่กำหนดมาตรฐานการปล่อยน้ำเสียลงในแหล่งน้ำไม่เท่ากัน ส่งผลให้ไม่อาจกำหนดมาตรฐานที่แน่นอนในการปล่อยน้ำเสียลงในทะเลสาบสงขลาได้ และทำให้เกิดความยุ่งยากในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

ประการต่อมา คือ กฎหมายล้าสมัยไม่เหมาะสมกับเหตุการณ์และความเจริญก้าวหน้าในปัจจุบัน ดังเช่น บทบัญญัติของพระราชบัญญัติประมงฯ ที่ให้อำนาจเจ้าหน้าที่จับกุมผู้กระทำความผิดที่เครื่องมือประมงต้องห้ามเฉพาะการกระทำความผิดซึ่งหน้าเท่านั้น ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ไม่สามารถดำเนินการตามกฎหมายได้อย่างเต็มที่และทันทั่วถึง ทำให้ผู้กระทำความผิดไม่เกรงกลัวกฎหมายและมีจำนวนผู้กระทำความผิดเพิ่มมากขึ้น

ประการสำคัญที่ส่งผลต่อประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย คือ ปัญหาการละเว้นไม่ใช้อำนาจสั่งการทางปกครองของเจ้าพนักงานเพื่อบังคับให้เป็นไปตามกฎหมาย ทั้งนี้ เพราะการเลือกปฏิบัติสำหรับการกระทำของผู้มีอิทธิพลบางคน ซึ่งมีอำนาจในทางการเมืองทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น ตลอดจนการบังคับใช้กฎหมายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มุ่งสร้างความนิยมเพื่อฐานเสียงในการเลือกตั้ง ประกอบกับในการบังคับใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่บางหน่วยงานมีความล่าช้า ส่งผลต่อการคุ้มครองและเยียวยาความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อประชาชน อย่างไรก็ตาม การบังคับใช้กฎหมายให้มีประสิทธิภาพนั้นต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคประชาชนด้วยซึ่งต้องตระหนักถึงความสำคัญและปฏิบัติตามกฎหมาย แต่จากการศึกษาพบว่า แม้ศาลได้มีคำพิพากษาให้รื้อถอนโฮมสเตย์และให้ผู้กระทำผิดออกจากพื้นที่ ก็ไม่ปรากฏว่าได้ปฏิบัติตามคำพิพากษาแต่อย่างใดไม่สำหรับการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของการพัฒนาท้องถิ่น ที่ส่งผลต่อความสำเร็จหรือล้มเหลวของโครงการหรือกิจกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ

จากการศึกษาพบว่า ประชาชนขาดความตระหนักในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ประกอบกับกฎหมายที่บังคับใช้ในปัจจุบันไม่เอื้อต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชน ส่งผลให้การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนไม่อาจสัมฤทธิ์ผลได้อย่างแท้จริง [2, 6-7]

สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาสรุปว่าความเสื่อมโทรมและขาดความสมดุลของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลานั้น ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรทางทะเล ความหลากหลายทางชีวภาพ และความเป็นอยู่ของชุมชนรอบกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ที่ผ่านมามีความพยายามจากหลายภาคส่วนนำมาตราการต่าง ๆ มาใช้เพื่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูกลุ่มน้ำทะเลสาบน้ำสงขลา รวมทั้งมาตรการทางกฎหมายและการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่เนื่องจากมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องหลายฉบับ มีหลายหน่วยงานรับผิดชอบ การทำงานไม่บูรณาการ ทำให้การบังคับใช้กฎหมายไม่เป็นเอกภาพและไม่เข้มงวด เจ้าพนักงานปล่อยปละละเลยการปฏิบัติหน้าที่ ประกอบกับบทบัญญัติกฎหมายบางฉบับล้าสมัยไม่ทันต่อเหตุการณ์ ตลอดจนจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมประชาชนมีน้อย ดังนั้น การวิจัยจึงได้เสนอแนะ ให้มีการบังคับใช้กฎหมายที่เข้มงวด ปรับปรุงบทบัญญัติกฎหมาย เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการออกกฎหมายขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตลอดจนสร้างจิตสำนึกในการเคารพกฎหมายและอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลของชุมชน

คำขอบคุณ

ขอขอบคุณสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยทักษิณ ที่สนับสนุนทุนในการศึกษาวิจัย และคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ ที่อำนวยความสะดวกในการศึกษาวิจัย

เอกสารอ้างอิง

- [1] นวรัตน์ ไกรพานนท์และคณะ. (2547). สถานภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมชายฝั่งทะเลกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : อินทิเกรตเต็ด โปรโมชัน เทคโนโลยี.
- [2] นฤทธิ ดวงสุวรรณ. (2550). การมีส่วนร่วมของครอบครัวชาวประมงในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทะเลสาบสงขลา. วิทยานิพนธ์คหกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- [3] สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2548). โครงการจัดทำแผนแม่บทการพัฒนาชุมชนน้ำทะเลสาบสงขลา. เล่มที่ 3. สงขลา : นิโอ พ้อยท์.
- [4] สุนีย์ มัลลิกะมาลย์. (2542). การบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อม (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ : นิติธรรม.

- [5] สิริพรหม ชำนาญยา. (2553). ปัญหาการบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมขององค์การบริหารส่วนตำบล. วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชากฎหมายมหาชน) มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.
- [6] กรกฎ ทองชะโชคและจันทราทิพย์ สุขุม. (2552). กฎหมายกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ศึกษาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. รายงานการวิจัย สงขลา : มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- [7] สุนีย์ มัลลิกะมาสย์. (2545). รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.